

*Joel Nordborg Nielsen**

Der er en verden uden for sproget. Om at sikre kvalitet i oversættelse af fagsproglige tekster

Abstract

Translation of LSP-texts is not merely the transfer of "the meanings of a profession" but also the creation of a new text. Therefore, an important parameter is the *neutrality* of the translated text: It should observe norms and standards of original texts of a profession, written in the given target language. As many translations show, however, translators often seem not to be acquainted with such norms and standards, a subject which is normally not dealt with in dictionaries. Since a professional world has a restricted professional universe of discourse, being reflected in the - quite stereotype - texts of the profession (which is shown in the present paper with respect to technical texts), it should be possible for the translator trainee to learn what professional texts look like through the study of genuine texts of a profession, getting, at the same time, a certain understanding of the professional world reflected in the texts. It is suggested that, in teaching translation, the focus should at an early stage be put on texts of the target language, as this would secure the familiarity of the translator trainee with genuine structures of the target language before actually beginning the translation of source texts.

1. Indledning

Der er i megen fagsprogoversættelse et grundlæggende paradoks: Den, der har den sproglige kompetance til at udføre oversættelsesarbejdet, har ofte - for ikke at sige i reglen - ikke nogen dybere viden om, hvad fagsproglige tekster handler om. Omvendt er det sjældent sådan, at den egentlige fagmand, der har denne viden og derfor forstår tekstens indhold, også har den fornødne sproglige kompetance til at kunne oversætte teksten.

Det forholder sig naturligvis ikke sådan i alle tilfælde, men man skal ikke have beskæftiget sig med fagsprogoversættelser ret længe, inden man bliver klar over paradoksets eksistens. Det afslører sig i teksterne

* *Joel Nordborg Nielsen*
Slavisk Institut
Århus Universitet
8200 Århus N (DK)

som direkte fejloversatte termer, misforståelser, sære og unaturligt komplicerede måder at udtrykke noget på, unødvendige perifraseringer etc. og medfører i oversættelsesteoretisk forstand, at oversættelsen ikke bliver adækvat. D.v.s. at der under selve oversættelsesprocessen, den sekundære tekstproduktion, opstår en forskydning i den overordnede relation mellem de tekstpar, der optræder som original og oversættelse, således at den sekundære tekst af den fagligt indforståede læser opleves som “mærkelig”, eller - som man også kunne sige med en anden terminologi - “markeret”.

Dette forhold gør overvejelser om, hvordan man sikrer kvalitet i oversættelsen af fagsproglige tekster, særdeles relevante. I en tid, hvor man i produktionslivet indfører standarder med høje kvalitetskrav (f.eks. ISO 9000), ville det være paradoksalt, hvis man ikke fra sprog menneskets side også skulle interessere sig for at optimere den sproglige kvalitet af de oversættelser, der produceres. Og de virksomheder, der anvender oversættelser, burde som noget selvfølgelig være interesserede i, at der var overensstemmelse mellem den “software”, der udsendes i virksomhedens navn, og de kvalitetskrav, virksomheden i almindelighed stiller til den “hardware”, der er virksomhedens primære produkt. Praksis viser imidlertid, at dette ikke altid er tilfældet.

Spørgsmålet er da: Hvad er kvalitet i forbindelse med oversættelse af fagsproglige tekster? Hvordan sikres den og - især - hvordan kommer man som oversætter i besiddelse af den viden, der sikrer kvaliteten?

2. Kvalitet i oversættelse af fagsproglige tekster

Det er et indlysende og banalt kvalitetskrav, at originaltekstens *mening* på adækvat måde må afspejles i oversættelsen. Dette betyder ganske enkelt, at der ikke må ske fordrejninger, forvanskninger eller fejloversættelser af de elementer i originalteksten, der skaber denne mening. Det drejer sig f.eks. om ord med terminologisk indhold, såvel betegnelser for et fags objekter og begreber som betegnelser for fagets processer og handlinger. Og det drejer sig naturligvis også om betegnelser for de relationer, der hensættes mellem disse i teksten.

Der er næppe nogen oversætter, der bevidst vil begå fejl på dette punkt, men oversættelser viser, at sådanne i en vis forstand elementære fejl begås. De skyldes først og fremmest manglende kendskab til det pågældende fag og dermed manglende evne til at afgøre, om en given ord-bogsækivalent nu også er et korrekt valg. Dette betyder imidlertid, at

den fagfremmede oversætter på grund af sin manglende fagviden ikke uden videre er i stand til sikkert at identificere ækvivalensrelationer, fordi dette i grunden kræver en faglig kompetence. Dette er en interessant problemstilling, fordi netop det at identificere ækvivalensrelationer er et betydningsfuldt moment i oversættelsesprocessen, og af mange betragtes som det centrale i denne. Dertil kommer, at manglende kendskab til et fagsprogligt område i reglen ledsages af en manglende eller indskrænket modersmålskompetance på det pågældende område. Hvem er f. eks. helt sikre på, hvad de gode danske ord *snøftesnabel* og *tylle* betyder? Unøjagtige oversættelser skyldes også, at mange ordbøger er for dårlige hjælpemidler. De tager ikke altid højde for, at brugerne kan tilhøre forskellige brugerprofiler, der hver især kan have særlige behov for oplysninger. Og de er sjældent i stand til at imødekomme de særlige krav til faglig kompensering, som en fagfremmed oversætter må stille.

Dette indebærer, at der ligger en umådelig vigtig leksikografisk opgave i at skabe den optimale ordbog, d.v.s. en ordbog, der ud over at angive oversættelsesækvivalenter også giver brugeren mulighed for at bedømme korrektheden af sit eget valg. Dette vil sige, at ordbogen optimalt set skal kunne kompensere for brugerens manglende fagviden. Gode ordbøger er således en væsentlig forudsætning for at sikre kvalitet i oversættelsen af originaltekstens referentielle indhold.

Men oversættelse er ikke blot en i en eller anden forstand bunden gengivelse af originaltekstens indhold, en transkodering af dette til et andet sprog. Det er vigtigt at holde fast i, at oversættelse også er *skabelse af en tekst på målsproget*. Dette indebærer, at målsprogets normer og vaner er væsentlige med- og modspillere for oversætteren. Det betyder, at vi kan hensætte et andet og meget væsentligt kvalitetskriterium, nemlig *neutralitet*: Oversættelsen må ikke som tekst være afvigende eller sær i forhold til, hvad der er normalt for genuine målsprogstekster af samme type. Den oversatte tekst må med andre ord ikke fremkalde undren hos læseren: "Jeg forstår nok, hvad der menes, men man siger ikke sådan".

Fagsproglige tekster har i reglen en éntydig informativ funktion: de beskriver og klassificerer sagforhold eller angiver mulige, ønskelige, påbudte eller forbudte handlemåder i forhold til konkrete sagforhold. De er således i særlig grad rettet mod kommunikationsobjektet og kommunikationens *adressat*. Karakteristisk for fagsproglige tekster er derimod, at de sjældent retter sig mod adressanten. Det er derfor afgørende, at denne information når frem til modtageren uden de forstyrrelser, som ejendommelige konstruktioner, der skal læses flere gange eller grundes over, jo

er. Det drejer sig her om at sikre, at originaltekstens kommunikative *intention* "reddes over" i oversættelsen, og at oversættelsen får samme kommunikative *effekt* som originalteksten.

Hvis målet med oversættelse ikke blot er transfer af betydning men også, at denne betydning skal indskrives i en for målsproget naturlig form, så målsprogsteksten får en høj grad af autenticitet over sig, er det et spørgsmål, om det er gunstigt i oversættelsesundervisningen at opfatte oversættelse som en proces, hvor der ud fra en given eksisterende tekst formuleret i ét sprogsystem sker en overføring, der resulterer i en i én eller anden forstand ækvivalerende tekst blot formuleret i et andet sprogsystem.

Dette gælder ikke mindst i forbindelse med fagsproglig oversættelse, hvor der er tale om tekster, der realiseres i et særligt subsprogs formler, hvilket bl.a. vil sige, at de forekommende strukturer er relativt begrænsede i antal og variation. Dertil kommer, at det netop i forbindelse med brugstekster, som fagsproglige tekster jo er, vil være forkert at betragte kildeteksten som en unik tekst. I langt de fleste tilfælde vil man kunne gå ud fra, at en fagsprogstekst, for så vidt som det pågældende fag findes i de samfund, hvis sprog optræder i relationen kildesprog-målsprog, allerede har en adækvat invariant på målsproget: Manualen til en centrifugalpumpe eksisterer allerede som idé eller invariant på russisk i det øjeblik, oversætteren får en dansk eller engelsk variant til oversættelse. Dette har noget at gøre med den objektive verden, som den fagsproglige tekst knytter sig til, hvilket jeg skal komme nærmere ind på nedenfor.

Oversætteren må derfor ud over at besidde evnen til at identificere ækvivalente termer også kende de rigtige kollokationer og have en grundlæggende viden om, hvordan det pågældende fags tekster ser ud. Det vil sige viden om fagets kultur. Dette er en nødvendig forudsætning for, at det i oversættelsen kan undgås, at kildetekstens strukturer ubevidst søges overført til måltekten, hvilket er en af de vigtigste kilder til forsyndelser mod neutralitetskriteriet. Dette er imidlertid en viden, som kun vanskeligt lader sig inkorporere i de oplysninger, man kan forvente at finde i en ordbog. Hvis oversættelse er en form for tekstproduktion, må denne produktion ske på målsprogets præmisser, d.v.s. under overholdelse af de normer og traditioner, der gælder for målsproget. Og det vil i en fagsprogssammenhæng sige de normer, der gælder for udformningen af fagets tekster. Det er den eneste mulighed for at undgå strukturel afsmitning af kildesproget i den oversatte tekst.

Oversættelseskvalitet er således et begreb, der opererer på flere niveauer: på ord/termniveau, på det strukturelle niveau, det pragmatiske niveau og på tekstniveau. Og det, der er bestemmende for relationen mellem disse niveauer i et sprogpar, som optræder i modstillingen kilde-sprog-målsprog, er den *diskursverden* og de *diskursvaner*, der karakteriserer det pågældende fag. En oversættelses kvalitet er således afhængig af, at oversætteren er fortrolig med de normer, der gælder for tekstproduktion inden for et fags diskursverden. Det er til syvende og sidst denne fortrolighed, der fremkalder neutralitet i den oversatte tekst.

Kvalitet kræver sproglige færdigheder og videnskabsmæssige færdigheder både om fag og om fagkultur. Uden denne kombination af færdigheder kan oversætteren ikke producere en fagsproglig neutral tekst.

Fagsproglig oversættelse kræver ud over elementær sproglig viden om de sprogpar, der indgår i oversættelsessituationen, også viden om den verden, originalteksten beskriver. Det er jo den viden, der skal videre-kommunikeres i den sekundære tekstproduktion. Samtidig er det klart, at denne viden tilsyneladende ikke umiddelbart er en del af den erfaringsverden, et menneske - også sprogmennesket - har, og som ofte er en stor støtte i forbindelse med oversættelse af "normale", d.v.s. skønlitterære tekster, hvor oversætterens evne til indlevende at interpretere teksten kan føre til fuldgyldige og givende oversættelser selv i tilfælde, hvor den oversatte tekst bogstaveligt står langt fra sin kildetekst. Og det er slet ikke en viden, der erhverves gennem den traditionelle undervisning i almen- eller standardsproget, hvor det ofte netop er dettes skønlitterære form, der udgør den faste basis.

Megen traditionel undervisning i oversættelse tager desuden udgangspunkt i en tekst på ét sprog, kildesproget, der så skal oversættes til et andet sprog, målsproget. Derved bliver fokus imidlertid uvægerligt sat på kildesprogets *måde* at forme tekstens indhold på. Denne fokusering på kildesproget medfører faren for at oversætteren - især begynderen eller den uerfarne - i for høj grad lader sig styre af kildetekstens formelle og strukturelle karakteristika og i det væsentlige gør oversættelse til et spørgsmål om substitution og overser, at ækvivalenser etableres på mange andre og mere komplicerede måder end ved blot at substituere kilde-sprogelementer med målsprogelementer. Mange oversættelser af fagsproglige tekster lader imidlertid ane, at denne "substitutionsstrategi" er udbredt. En af de alvorligste konsekvenser af denne strategi er en negligering af neutralitetskriteriet.

3. Sikring af kvalitet

Hvilke veje har man nu til at sikre oversættelsens neutralitet i den ovenfor anførte betydning?

Der kan angives forskellige løsninger af problemet, der jo bunder i det forhold, at oversætterten ikke er bekendt med den faglige verden, ikke er "indviet" så at sige. Men for dem alle gælder, at de har visse indbyggede problemer, der gør det vanskeligt at betragte dem som andet end ideale fordringer.

Den mest indlysende løsning af hele problemet er naturligvis, at vi som sprog mennesker trækker os tilbage og overlader det fagsproglige oversættelsesarbejde til en fagmand med sproglig kunnen. Kort sagt: Gør fagmanden til oversætter. Derved sikres den faglige indsigt i emnet, der skal sikre mod fejlgreb i posen med termækvivalenter. Sådanne personer findes naturligvis, men forholdet er på godt og ondt præget af en iboende modsigelse, der går ud på, at den tekniske fagmand i reglen er mere interesseret i teknik end i sprog. Dels fordi teknikken er hans valgte fag og som regel også hans job, og dels fordi det simpelthen er to forskellige mennesketyper, der støder sammen: den, der har forstand på og interesse for teknikken og den, der har forstand på og interesse for den sproglige realisering af en tekst om forhold i en teknisk verden. Derfor møder man også i praksis tit hos den ingeniør, der ofte fungerer som opdragsgiver i en konkret oversættelsessammenhæng, det synspunkt, at det "funktionelle" aspekt ved den oversatte tekst er det vigtigste: Kan den oversatte tekst opfylde sin intenderede mission, d.v.s. forstås, spiller den sproglige udformning en mere sekundær rolle. Ydermere viser den samme problemstilling sig ofte i originalteksten, der undertiden kan være ufuldstændig eller mangelfuld, så oversætterten må foretage en grundig gennemtænkning af, hvad teksten egentlig skal udtrykke. Teknikmennesket er ofte en dårlig tekstproducent, hvilket ikke er spor unaturligt, da tekstproduktion i reglen er sekundær i forhold til hans hovedinteresse.

Da nu oversættelse dels er et forhold mellem tekster og dels er aktiv tekstproduktion, er løsningen så ikke at udstyre sprogmanden med en basal teknisk viden, der giver den fornødne indsigt i de faglige forhold? En væsentlig problemstilling i forbindelse med fagsproglig oversættelse er derfor spørgsmålet om, hvorvidt denne manglende fagkundskab kan overvindes eller kompenseres i en undervisning i fagsproglig oversættelse. Ofte fører erkendelsen af, at sprog mennesket mangler noget, til forsøg på at finde frem til en grundlæggende vidensmængde, den fagsproglige oversætter skal besidde. Dermed står man imidlertid også over for

problemet om, hvordan denne vidensmængde skal defineres og i næste omgang præsenteres i en for oversætteren tilgængelig form.¹ Dette spørgsmål kompliceres af, at fagene er forskellige, hvorfor det vil være vanskeligt at indkredse denne basale vidensmængde.

En tredje løsning er maskinoversættelse med efterfølgende editering. Computerens evne til at håndtere store datamængder synes at kunne udnyttes til at sikre en efterhånden høj oversættelses kvalitet. Men hvem afgør, om maskinens bud er korrekt? Sprogmanden kan i rollen som posteditor kun være helt sikker, når det gælder vurdering af den sproglige udformning. Pålidelig posteditering kræver faktisk viden om *både* fag og sprog, vel at mærke *begge* implicerede sprog. Vi er dermed tilbage ved modstillingen fagmand/sprogmand.

Det vil formentlig en rum tid fremover stadig være sprogmanden, der tager den opgave på sig, det er at oversætte tekniske tekster og fagsproglige tekster i bred forstand. Nu er sprogmanden i reglen sådan indrettet, at omsorgen for det sproglige udtryk er mindst ligeså væsentlig som ønsket om at gengive kildetekstens indhold. Og da sprogmanden jo netop på det sproglige område er fagmand, vil man undertiden kunne iagttage en vis tendens til, at udtrykket bliver det vigtigste og det tidkrævende element i oversættelsesarbejdet. Man må jo ikke glemme, at oversættelse er en egen nydelsesrig disciplin, hvor oversætteren filer og finpudser sin tekst - ofte til irritation eller forundring for den opdragsgiver, der ikke synes, at den slags kan tage så lang tid, fordi oversættelse vel i grunden bare er en mekanisk proces, en omskrivning eller gennemskrivning af teksten på et andet sprog, og som derfor kun afsætter begrænset tid til denne aktivitet i sin planlægning!

Dermed står vi i det stadige dilemma, at den, der har den sproglige viden, ikke har den fornødne faglige kunnen og derfor ofte ikke har nogen dybere forståelse af, hvad teksten handler om. Den manglende fagkundskab fører til usikkerhed i valget af termer i ordbogen, idet en vis viden om de faglige realia er nødvendig for at kunne vurdere, hvilken af ordbogens tilbud, der er den rigtige i forhold til kildetekstens begreb. Men denne usikkerhed giver sig også til kende ved, at oversætteren i højere grad lader sig lede af kildeteksten og dens måde at fremstille indholdet på, så den oversatte tekst ofte bliver kunstig i forhold til de fagkul-

¹ Et interessant forsøg er tobindsværket *Technical Translation* af Michael Hann, Amsterdam/Philadelphia 1992, John Benjamins Publishing Company, hvor især bind 1 (*Concept Specification*) søger at give en systematisk introduktion til en række tekniske grundbegreber.

turelle målsprogsnormer. Dertil kommer, at manglende forståelse af, hvad kildeteksten egentlig handler om, også kan få oversætteren til at følge den mere slavisk af frygt for ikke at få det hele med. Et eksempel: I vejledningen til den ansøgning om hektarstøtte, som danske landmænd skulle indsende til EF-direktoratet i maj 1993, optræder i et eksempel på en markskitse betegnelsen 'permanent græs'. Dette udtryk er vel umiddelbart forståeligt, men den almindelige og hævdvundne faglige betegnelse er 'vedvarende græs' eller 'varig græs', hvilket man havde kunnet se i fagets litteratur eller fundet ud af ved at spørge en agronom (for ikke at sige en landmand). Når fremmedordet 'permanent' optræder, kan det skyldes enten 1) der er tale om en bastardisering af et fagsprog ved at et andet fagsprog (bureaukratens) trænger sig ind på området (hvor ordet så efter en vis periode meget vel kan vinde fodfæste og få status som almindelig term), eller 2) der er tale om en oversættelse, hvor kildesprogets term er fulgt, fordi oversætteren ikke er bekendt med det fagsprog, som den tekst, han eller hun skal producere, skal indskrives i. Resultatet får noget kunstigt over sig set fra målgruppens synspunkt og kan derved få en vis fremmedgørende effekt, der svækker den meddelelse, teksten kolporterer. Teksten er med andre ord ikke neutral.²

Den humane oversætter har imidlertid nogle umiddelbare og iboende erfaringer, der kan udnyttes til at give den fagfremmede oversætter en større bevidsthed om den tekniske verden og dens sproglige realisering. Den fjerde løsning er derfor at fremelske sprogmandens latente "tekniske forberedthed". I det følgende skal jeg forsøge at skitsere en vej, der efter min opfattelse giver mulighed for i hvert fald at give oversætteren en større sikkerhed i omgangen med fagsproglige tekster uden nødvendigvis at kræve et egentligt fagligt kendskab til de forhold, teksten handler om. Udgangspunktet er den opfattelse, at oversætterens almene erfaring trods alt også kan bidrage med væsentlige elementer til forståelsen af faglige teksters særtræk, og at vi i uddannelsen af oversættere til det fagsproglige område kan inddrage dette aspekt i undervisningen som et væsentligt ele-

² Betegnelsen 'permanent græs' bruges/kendes ikke af den lokale landboforenings plan-teavlskonsulent, der kun anerkender betegnelsen 'varig' eller 'vedvarende græs'. Danske EF-oversættere har over for mig bedyret, at de ikke har noget ansvar for termen 'permanent græs', idet deres terminologilister udelukkende indeholder fagets egne betegnelser, altså 'varig/vedvarende græs'. I det foreliggende tilfælde ser det således ud til, at vi har at gøre med en interferens fra et andet fagsprog. Til sammenligning skal anføres termen 'permanent brak', der betegner et nyt begreb i landbrugsfaglig sammenhæng. Her er fremmedordet 'permanent' en "født" bestanddel af den sammensatte term og opleves derfor ikke som fagkulturelt unaturlig.

ment i optimeringen af oversættelses kvaliteten. Denne opfattelse bygger på forståelsen af den faglige (tekniske) verden som en begrænset, relativt stabil og uforanderlig størrelse med en lige så begrænset og stabil diskurs, der forløber i begrænsede og tilbagevendende strukturer.

4. Fagsproglig oversættelse som en funktion af relationen mellem den faglige virkelighed og det faglige diskursunivers

I det følgende bruges betegnelsen “fagsprog” om det subsprog af et givet standardsprog, der anvendes af fagligt indforståede til at kommunikere med andre fagligt indforståede om faget. Det er den primære betydning af termen. Den kan så i bredere forstand anvendes om det sprog, der afspejler denne anvendelse, og som i tilpasset form bruges i tekster, der retter sig mod fagligt udenforstående, og i sidste ende om elementer i andre subsprog eller standardsproget, hvor det får jargonpræg.

Jeg vil begynde med at drage en distinktion mellem den faglige virkelighed - den professionelle verden - og det faglige diskursunivers, som knytter sig til denne virkelighed.

a) Den professionelle verden

Den professionelle verden - her fokuseres på den faglige verden, f.eks. den tekniske, i bredeste forstand - er karakteriseret ved, at den repræsenterer et bestemt udsnit af virkeligheden, idet den kan opfattes som det operationsfelt, der hører til den pågældende profession. Heraf følger, at den del af virkeligheden, der ikke afficeres af den pågældende profession, ikke hører til den virkelighed, der er professionens. Der er altså lagt grænser ind i den totale virkelighed, d.v.s. summen af det, der kan gøres til genstand for menneskelig perception eller handling - herunder kommunikation.

Den professionelle verden er begrænset til de objekter og begreber, der kan gøres til genstand for den klasse af mønstergjorte arbejdshandlinger, der sammen med de førstnævnte konstituerer faget/professionen. Hertil kommer den akkumulerede viden om genstande/begreber og arbejdshandlinger, der sammen med de tekniske færdigheder udgør fagets teknologi. Det synes ret indlysende, at det netop er denne restriktion og klassifikation af arbejdshandlingerne, der adskiller fagmanden fra fuskeren (dilletanten, amatøren).

Samtidig med at et fags udvikling fører til afgrænsningen af et fagligt operationsfelt, et fagligt virkelighedsudsnit eller en faglig verden, udvikles og fastlægges de leksiko-semantiske og grammatiske strukturer, der

bruges til at give denne verden sproglig repræsentation og kommunikativ realisering. Afgrænsningen af den faglige verden fører til, at der opstår en faglig diskursverden. Denne diskursverden har som sit indhold alt, hvad der meningsfuldt kan tales om inden for det givne fags rammer. Den er således på én gang afhængig af den faglige virkelighed og karakteriserende for det fag, hvis virkelighed den beskriver, ja den indgår i faget for så vidt, som det hører til fagets handlinger at kommunikere inden for dets rammer.

I en fagtekst kan vi derfor på forhånd regne med at møde et ganske bestemt sæt strukturer, nemlig sådanne, der sprogligt materialiserer den faglige diskursverdens indhold.

b) Den faglige diskursverden

Et fags diskursverden er begrænset af 1) de fænomener (genstande), fagets arbejdshandlinger udøves på, 2) de arbejdshandlinger, der har udfældet sig som karakteristiske for faget gennem dets etablering og udvikling (som værende effektive og hensigtsmæssige), 3) de redskaber (værktøj, instrumenter, maskiner, hjælpemidler), der er nødvendige, for at disse arbejdshandlinger kan udøves effektivt og hensigtsmæssigt (al teknologisk udvikling går i virkeligheden ud på at forfine og raffinere disse forhold) og 4) den erhvervede viden om de forhold, der er nævnt i 1) - 3), d.v.s. fagets teknologi.

For at give et eksempel: En mejeriteknologisk verden har som sit alt-overvejende objekt mælk i dens forskellige former (sødmælk, skummetmælk, fløde, kondenseret mælk, tømælk osv.). Handlinger, som kan foretages med dette objekt, er f.eks. vejning, opvarmning, afkøling, skumning, centrifugering, opbevaring. Under udførelsen af disse arbejdshandlinger anvendes tanke, beholdere, pumper, centrifuger, pasteuriseringsapparater osv. Da disse arbejdshandlinger og redskaber ikke anvendes formålsløst eller på en tilfældig måde men ud fra en meget præcis og veldefineret viden om mælk og om, hvad der sker med mælken, hvis man gør sådan og sådan, fremkommer som den totale sum eller resultat af denne anvendelse produkter som smør, ost, youghurt, iscreme osv. (Vi kan her se bort fra, at et produkt som ost historisk set formentlig er opstået ved en utilsigtet behandling af mælk).

En faglig diskursverden er relativt lukket i og med, at den ydre verden, d.v.s. faget, opstiller sine egne ret snævre grænser for, hvad der overhovedet er behov for at tale om eller kan tales meningsfuldt om på det pågældende område. Når et fag har nået et udviklingsstade, hvor det kan siges at være et egentlig fag, har klassen af arbejdshandlinger stabiliseret

sig. I reglen har de strukturer, der anvendes til at kommunikere herom (inden for fagets rammer) også gjort det. Der er således grænser for, hvad der kan siges, og hvordan det kan siges. Heri ligger en betydelig del af fagkulturemernes hemmelighed.

Inden for den mejeriteknologiske diskursverden har teknologiens udøvere (fagfolk) behov for at meddele sig om råvaren (mælk, mælkeprodukter, forskellige hjælpestoffer som aromastoffer og andre ingredienser), de handlinger, råvaren/råvarerne underkastes for at nå frem til det færdige produkt, de redskaber (apparat, maskiner og maskinkomponenter), der anvendes hertil, og endelig den viden, der dikterer forløbet (teknologien, recepterne, den kontrol, der undervejs sikrer, at recepterne følges, osv.).

Dette fremkalder behovet for betegnelser for disse fagspecifikke entiteter, d.v.s. fagets terminologiske inventar, og betegnelserne fremkalder i næste omgang som følge af deres syntaktiske kombinatorik særlige strukturer. Og fordi betydningsgrænserne og strukturerne kan være forskellige i to sprog, kan der være forskel på, hvordan den samme faglige diskursverden realiseres.

En faglig verden kan være forbundet med andre faglige verdener med tilsvarende konsekvenser for den faglige diskursverden. Inden for mejeriteknologien kan vi for eksempel begynde med mælk i den ene ende og slutte med en møtrik i den anden: Mælk hidrører jo fra en agrikulturel verden, hvor en central arbejdshandling kunne betegnes med verbet 'mælke' (som igen i den agrikulturelle verden indgår i et paradigme med andre arbejdshandlinger som 'så', 'pløje', 'harve', 'høste', 'fodre' osv.), og møtrikken indgår i den maskinbygningsverden, som maskiner jo konstruktionsmæssigt hører hjemme i. Og fordi disse paradigmer ofte mødes i et givet fag, vil der i reglen opstå interaktion mellem forskellige faglige verdener og dermed mellem forskellige diskursverdener. Dette er umiddelbart indlysende, eftersom fag tit er sammensatte størrelser med rødder i andre fag eller dele af andre fag. I en mejeriteknologisk sammenhæng vil man f.eks. under vedligeholdelse af maskinparken få behov for at udtrykke sig om forhold, der er fælles med andre fag, hvor maskiner er involveret, ligesom forhold vedrørende malkning (teknik, hygiejne, veterinær sundhedstilstand osv.) og fodring (fodermidler, fodersammensætning osv.) ikke er uvedkommende i forbindelse med en vurdering af mælkens kvalitet (f.eks. smag, lugt og egnethed til fremstilling af visse produkter). Derved opstår nye sammensatte diskursverdener, der således afspejler den moderne tekniks kompleksitet.

En given tekst kan således som udtryk for en diskursverden afspejle en kompleksitet af forskellige fag, der tilsammen opgår i et andet fag og konstituerer dette. Netop dette forhold kan undertiden skabe store vanskeligheder for oversætteren, der ofte må tage tilflugt til et større udvalg af ordbøger i sin søgen efter noget, der dækker tekstens faglige områder helt. Erfaringsmæssigt sidder han eller hun imidlertid ofte tilbage med følelsen af, at der stadig mangler noget.

Den faglige verden er altså et stærkt restringeret udsnit af den totale ekstrasproglige virkelighed. Restringeringen fremkommer ved, at faget i sin udvikling fokuserer - og efterhånden udskiller som relevante - et bestemt oftest begrænset og endeligt antal objekter, som underkastes et ligeledes begrænset antal handlinger i den hensigt at opnå et begrænset antal resultater. Dette inventar af objekter og begreber kan efterhånden, som faget udvikler sig, undergå ændringer, indskrænkninger eller udvidelser, hvorfor der opstår behov for nye termer eller for omtolkning af gamle termer. Dette er et udtryk for, at et fag som menneskelig aktivitetsfære er en dynamisk størrelse. Den statiske tilstand nås først, når faget er uddødt. Dette betyder imidlertid ikke, at den faglige diskursverden er dynamisk på samme måde: Det, man taler om i hovedparten af fagsproglige tekster, er i reglen forhold i dén konstante tilstand, der er faget set i et øjebliksbillede. At faget undergår en udvikling ses af, at der er dynamik i terminventaret: Der kommer hele tiden nye termer til, eller eksisterende termer får nye betydninger eller glider over i fagets historie. De strukturer, termerne indgår i, er derimod præget af en betydeligt større konstans. Dette skal formentligt ses i lyset af, at disse strukturer for hovedpartens vedkommende er centralt forankret i standardsprogets fundamentale strukturinventar. Og det skyldes ikke mindst, at den faglige diskurs forløber efter semantiske mønstre, der for længst har fundet passende udtryksstrukturer.

Hvis man går dybere ned i analysen af den faglige virkelighed, vil man finde et sæt objekter, der kan gøres til genstand for fagets arbejds handlinger eller som indgår som elementer i disse (som redskaber, instrumenter, maskiner etc.). Arbejdshandlingerne er ligeledes begrænsede til et sæt handlinger, der på forskellig måde påvirker eller indvirker på objekterne. Vi kan således skelne mellem arbejdshandlinger, der er udtryk for direkte fysisk påvirkning af objektet ved udøvelse af fysisk kraft (slag, ridsning, spåntagning, skæring, vridning, drejning osv.), og arbejdshandlinger, der er udtryk for indirekte påvirkning af objektet gennem proces (kogning, opvarmning, afkøling, bestråling, hærkning osv.).

Det er karakteristisk, at disse arbejdshandlinger på en eller anden måde er forbundet med mennesket, og hvad mennesket kan gøre med sine egne kræfter ved hjælp af sine ekstremiteter eller ved hjælp af sin fysiske udrustning i det hele taget (løfte, holde, gribe, støtte, se): påvirke objekt eller del af objektets overflade, dele helhed i bestanddele, ændre objektets fysiske placering etc.

Dette kan så ske ved forlængere af disse ekstremiteter ved redskaber og instrumenter af forskellig art. Eller ved helt at substituere mennesket med en maskine, hvorved maskinen overtager de samme handlinger, hvilket bl.a. ses af, at handlingsordene, verberne, i reglen er de samme, hvadenten det er mand eller maskine, der udfører dem.

Det er endvidere påfaldende, at mange fundamentale arbejdshandlinger er basale menneskelige aktiviteter, der knytter sig til menneskets påvirkning af verden for at tilfredsstille sine fysiske behov: Mange arbejdshandlinger, der har fået en specialiseret udgave i den faglige verden, udfører mennesket i sin civile dagligdag, f.eks. i sit køkken. Og mange industrielle teknologier er i virkeligheden blot voluminøse forstørrelser af processer og handlinger, der foregår i ethvert køkken.

Køkkenet kan have forskellig indretning og være mere eller mindre veludstyret, men de fundamentale aktiviteter, der foregår i det, vil i overvejende grad være de samme i en faglig verden. Teknologiske nyskabelser vil i vidt omfang være et spørgsmål om at substituere et (ældre, måske teknologisk forældet) redskab med et andet (nyere, teknisk mere fuldkomment). De grundlæggende handlinger, der kan udføres i den nye teknologi, vil være de samme. Derfor vil kommunikationen, nyskabelser giver anledning til, også i de fleste tilfælde følge de vante normer og forløbe i kendte strukturer.

Her er et vigtigt holdepunkt for undervisningen i fagsproglig oversættelse: Vi kan forvente betydelig konstans i fagsproglige tekster, fordi den bagvedliggende virkelighed - fagets virkelighed - er konstant. Og denne konstante virkelighed handler om at udføre bestemte handlinger eller lade bestemte processer ske, som i én eller anden forstand i vidt omfang indgår i den humanistisk orienterede oversætters erfaringsgrundlag, fordi det drejer sig om *humanorienterede manipulationer*. Min påstand er således, at meget i den faglige verden, når det kommer til stykket, ikke er så fremmed endda, men i virkeligheden indgår i den almene erfaringsverden, som også sprogmennesket besidder.

Spørgsmålet er så, om denne viden kan udnyttes i oversættelsessituationen til at afgøre, hvordan en kildetekst bedst transformeres til en mål-

tekst, der også fungerer fagkulturelt rigtigt, d.v.s. opfylder kvalitetsparameteren neutralitet. Hvordan kan vi skabe kontakten mellem oversættens latente "forberedthed" og den faglige diskursverden? Det vil vi se nærmere på i det følgende afsnit.

5. Målsprogstekster som middel til at afsløre den faglige verden

Et fags relevante verdensbillede afsløres i fagets genuine tekster. Enhver faglig tekst vil derfor være en vigtig indgang til forståelsen af denne verden for så vidt, det drejer sig om, hvad der kan siges om denne verden, og hvordan det gøres. Brugen af genuine målsprogstekster i oversættelsesundervisningen er derfor en vigtig kilde til "viden" om den faglige verden. Desuden kommer vi her i umiddelbar kontakt med det pågældende målsprogs måde at materialisere den faglige diskursverden på.

Når brugen af målsprogstekster kan anbefales som en vej til at opnå større indsigt - uden egentlig fagkundskab - skyldes det som nævnt ovenfor, at den verden, som et fag repræsenterer, er stærkt begrænset: der er et endeligt antal objekter, der behandles på et endeligt antal måder. Der er altså tale om en art forudsigelighed, der kommer af, at der er faste rammer for, hvad det er meningsfuldt at tale om inden for et givet fagområde. Denne forudsigelighed, disse faste rammer, er netop det skema som hovedmassen af især tekniske tekster er bygget op over. Og fællestræk mellem store grupper af fag gør forudsigeligheden stor for et meget stort antal tekster.

Analysen af den faglige tekst viser, banalt sagt, hvad teksten handler om. De spørgsmål, en sådan analyse må stille, vil naturligt have til formål at indkredse, hvilke aktører der er i den pågældende faglige verden, hvilke roller de spiller i de handlingsforløb, der kan udføres, og hvilke relationer de indgår i. Svarene vil give den kommende oversætter en viden om, hvordan en faglig verden ser ud, og hvordan den afspejles naturligt i en tekst på det givne sprog.

Denne indsigt kan naturligvis også erhverves ved at analysere fagsproglige tekster på modersmålet. Men brugen af målsprogstekster har den åbenbare fordel, at de modvirker ubevidst overtagelse af modersmåls/kildesprogsanalogier (orddannelsesmønstre, konstruktioner, vendinger o.l.). Fokuseringen på målsprogsteksterne får konsekvenser for strategien i forbindelse med undervisning i fagsproglig oversættelse, idet det her bliver muligt at koncentrere sig om faktorer, der bidrager til at sikre kvalitetsparameteren neutralitet.

I stedet for at træne i at oversætte bør undervisningen således på et tidligt stadium træne i at forstå, hvordan målsproget ser ud på det givne fagsprogsområde. Det må ikke glemmes, at fagsproglig oversættelse er en skriftsprogsbaseret disciplin for så vidt, som fagsprogets tekster er skriftlige. Derfor må det også understreges, at vi har at gøre med normer, der skal læres. Og derfor er det også nødvendigt at afsøge forskelle mellem fagsprog og standardsprog, når det gælder normkomplekser. Opgaven må derfor være at studere en genuin tekst og finde ud af, hvordan “man” gør på det pågældende område. At analysere teksten og identificere fagets objekter og handlinger, d.v.s. det, der kan tales om. At påvise hvilke sproglige rammer (sætningsmodeller m.v.), disse objekter (deres roller) og handlinger anbringes i for at skabe tekster. D.v.s. at identificere de rekursive strukturer og gøre dem til objekt for øvelser, d.v.s. produktion af eksemplariske tekster.

Denne fremgangsmåde sikrer en mulighed for, at oversættelse kan ske til sproglige former, der af fagmanden på målsproget vil blive oplevet som fagkulturelt naturlige. Det vil også i mange tilfælde gøre det nemmere at undgå fejlgreb i ordbogssammenhæng. Når der er opnået en fortrolighed med målsprogsnormerne på det givne område, kan man så vende blikket mod kildesprogsteksterne og begynde de egentlige oversættelsesøvelser.

Jeg skal prøve at eksemplificere nogle af de fænomener, en sådan analyse vil afdække. Alt efter det emne, en given fagtekst dækker, vil der være visse forhold, der går igen i andre tekster om det samme emne. Der kan således udskilles visse konstante *indholdsletter*, som har at gøre med det, der kan udsiges fagligt meningsfuldt om et givet emne. Tager vi eksempelvis en centrifugalpumpe, vil enhver tekst om en sådan indeholde noget om dens specifikationer: mål og vægt, ydelse og energikrav. Der vil være noget om dens opbygning og funktion, opstilling, ibrugtagning og daglig drift (start, stop, overvågning). Endelig vil der være noget om vedligeholdelse og udskiftning af slid- og reservedele. Til hver af disse felter svarer særlige konstruktioner, der manifesterer det pågældende fagsprogs normer. Tager vi startfunktionen, vil der være noget om forudsætningen for, at pumpen kan starte, og der vil være noget om, hvordan starten udføres. Her vil derfor typisk optræde konstruktioner, der manifesterer klassen af “betjeningshandling”.

Det er i den forbindelse vigtigt at koncentrere sig om det sæt verber, der finder anvendelse f.eks. i tekniske tekster. Verberne udtrykker som “handleord” de specifikke relationer, der prædiceres om genstande i det

tekniske univers. Men verber indgår i særlige valensrelationer, der tillige i vidt omfang prædestinerer de nødvendige konstruktioner. Endelig vil det ofte være sådan, at visse verber altid vil være fulgt af bestemte objekter/komplementer eller have bestemte modifikatorer knyttet til sig. Der må således fokuseres på, hvilke omgivelser, verber kan have, og på deres konsekvenser i form af nødvendige og almindeligt forekommende fakultative elementer i strukturen.

F. eks. kan der tilsyneladende opstilles et sæt af “grundverber”, der i særlig grad karakteriserer aktiviteterne i det tekniske univers. Disse grundverber har tilsyneladende alle på en eller anden måde noget at gøre med de frihedsgrader, den “menneskelige robots mekanisme” kan udføre (bevægelse op-ned (vertikal positionsændring om en vandret akse), op-ned (vertikal positionsændring om en vandret akse vinkelret på den førnævnte bevægelse), fra side til side (horisontal positionsændring om en lodret akse). Dette svarer til bevægelserne hæve-sænke, vride, dreje (og deres forskellige synonymmer). Dertil kommer så det mønster, der kommer af personens placering i et koordinat i vandret plan (frem-tilbage, højre-venstre, rundt).

Disse grundverber kan optræde i modificerede varianter, der udtrykker en begrænsning eller udvidelse eller anden nærmere bestemmelse af den handling, der udtrykkes i det pågældende verbum. Sådanne modifikationer kan være leksikogrammatisk (som f.eks. aspekt og aktionsart i russisk) eller komme til udtryk gennem fakultative elementer (modifikatorer af forskellig type).

Det afgørende er, at begrebernes antal er endeligt, selvom der optræder mange varianter. Det er karakteristisk ved moderne teknik, at den er karakteriseret ved den konvergerende tendens, som standardisering jo er udtryk for.

En vigtig opgave for undervisningen i fagsproglig oversættelse er således med udgangspunkt i et antal repræsentative fagsproglige målsprogstekster (f.eks. fra de vigtigste genrer: lærebogstekst (eller anden videnskabelig fremstilling af faget), manual (professionel brugerkreds), brochure (mere almen brugerkreds, evt. mere populær i form og fremstilling af stoffet)) at afsøge og identificere de særtræk, der karakteriserer fagsproget. Det drejer sig her om at få identificeret de invariante indholdsfelter med tilhørende grammatisk (især syntaktiske) realisationsformer (minimalstrukturer (modeller) og fakultative udvidelser af disse minimalstrukturer). Med andre ord: om at identificere de frekvente og rekursive strukturer, som er foretrukne i fagsproget. Anvendelsen af disse strukturer

rer vil ofte være styret af teksttypologiske mekanismer, d.v.s. den enkelte teksts iboende krav til den sproglige realisering. Her kommer pragmatiske forhold ind i billedet. Således viser analysen af centrale teksttyper fagkulturelt vigtige tekstgrammatiske regler: deskriptive tekster kan have andre præferencer end operative. I russisk fagsprog viser en sådan tekstanalyse, at brugen af infinitiv i stedet for imperativ er affødt af, at der ikke i alle teksttyper er behov for at signalere handlingens aktør, idet denne kan være underforstået. Infinitiven kan således - fordi den netop er infinit, ubestemt - bruges til at angive en uspecificeret aktør, evt. en ikke-differentieret flerhed af aktører. Dette er en anden betydning end den, der sædvanligvis angives i traditionelle grammatikker, hvor netop denne - i virkeligheden ikke-differentierende - anvendelse af infinitiven ofte karakteriseres som udtryk for den 'kategoriske befaling', i reglen med henvisning til, at den er særegen for kommandosprog. Fænomener som deagentivering, nominalisering o.l. hyppigt anvendte fagsproglige "mekanismer" kan heller ikke uden videre ses og overføres fra kildeteksten. Her kan kun studiet af målsprogsnormer vise det korrekte.

8. Afslutning

Analyse af genuine fagsproglige tekster vil således afdække mere om den bagvedliggende faglige virkelighed, som oversætteren som sprogmenne-ske kan bruge, end en egentlig faglig indføring i emnet. Og hvad der specielt er vigtigt i denne forbindelse: En sådan form for analyse er ikke fremmed for sprogmenne-sket men kan gennemføres ved hjælp af begrebskategorier, som er bekendte for det humanistisk orienterede sprogmenne-ske, der imidlertid ikke må glemme, at den er funderet på en begrænset virkelighed - fagets - og udelukkende fungerer på baggrund af denne. Det er denne afhængighed, jeg har villet pege på med overskriften "Der er en verden uden for sproget".

Der kan anes en mulig forbindelse mellem to oversættelsesstrategier: De eksisterende modeller og strukturer i målsproget (som afsløres ved studiet af den fagsproglige målsprogstekst) antyder, at oversættelse i virkeligheden er tekstkreering på målsproget: En tænkning af en tekst, indeholdende begreber fra den faglige verden i netop de relationer, der er meningsfulde for det pågældende fag, og under overholdelse af de normer, der gælder for teksters udseende inden for det pågældende fag.

Men der forudsættes på den anden side også en forståelse af kildeteksten: En opdeling af denne i koncepter, der skal lede oversætteren på

sporet af, hvilken verden, målsprogsteksten skal appliceres på og genspejle. Herved bliver kildeteksten således nøglen til den tekstproduktion på målsproget, som der er tale om. Herunder må tekstproduktion opfattes som en udvælgelse og sammenstilling af formler, der på adækvat måde afspejler kildesprogets formler, uden dog nødvendigvis i alle forhold at ækvivalere hermed.

Målsprogsanalysen synes endelig gennem analysen af den faglige diskursverden at kunne bidrage til at give oversætteren en forståelse af den faglige verden, som fagsproglige tekster repræsenterer, uden at forudsætte en egentlig fagkundskab. Denne forståelse gør det muligt for oversætteren at optræde med større sikkerhed i valgsituationer, f.eks. når det skal afgøres om "luftkøling" skal oversættes til russisk som 'køling med luft' eller som 'køling af luft', d.v.s. som realisering af instrument (agenssubstitut) eller patiens (objekt). Samtidig bevirker den opnåede fortrolighed med målsprogets måde at manifestere den faglige diskursverden på, at kravet til neutralitet, d.v.s. overholdelse af fagkulturelle normer og vaner, kan opfyldes i langt større grad. Det aktive arbejde med fagsproglige målsprogstekster er således en afgørende faktor i forsøget på at optimere kvaliteten i fagsproglige oversættelser allerede i en forberedende undervisningssammenhæng.

